

Kozłowski, Jan

Kto był inicjatorem powołania Szpitala Generalnego?

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/2, 145-150

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Kozłowski
(Warszawa)

Kto był inicjatorem powołania Szpitala Generalnego?

Zofia Podgórska-Klawe w książce *Szpitala warszawskie 1388-1945*, Warszawa 1975, zastanawia się, kto był inicjatorem powołania Szpitala Generalnego i związanej z nim przebudowy opieki zdrowotnej w Warszawie.

Okoliczności powstania tego szpitala są niejasne.

Erygowany przywilejem królewskim w roku 1758, tradycyjnie przypisywany był inicjatywie księdza Gabriela Piotra Baudouina. Baudouin, jak wiadomo, otworzył w roku 1736 dom podrzutków, przeniesiony w roku 1757 do większego budynku. W maju 1758 r. ukazał się przywilej królewski erygujący w tym samym budynku Szpital Generalny. Szpital ten miał pełnić funkcję instytucji centralnej wśród szpitali warszawskich i podlegać radzie złożonej w przeważającej większości z ludzi świeckich. Jednak oparta na wzorach zachodnich reforma szpitalnictwa miejskiego, jaką zapowiadał przemyślany i szczegółowo opracowany przywilej Augusta III, nie powiodła się. W trzy lata później król wydał drugi przywilej, który pozostawiał szpital pod wyłącznym zarządem misjonarzy i nie przewidywał dlań roli nadrzędnej w stosunku do pozostałych szpitali warszawskich.

Przekonanie, że inicjatorem założenia Szpitala oraz reformy opieki zdrowotnej był ksiądz Baudouin, podważyła Z. Podgórska-Klawe. „Sądzić można” — pisała w cytowanej książce — „że opinia ta jest błędna, a powstała ona stąd, że szpital po prostu umieszczono w budynku, który swe wzniesienie istotnie zawdzięczał Baudouinowi. Przez długie lata zarządzali nim później misjonarze, którzy przekonanie takie urabiali i podtrzy-

mywali (...)”¹. Zdaniem autorki wspiera tę hipotezę odkryty przez nią anonimowy projekt założenia Szpitala Generalnego. Na podstawie tekstu tego projektu sądzi ona, że inicjatorami Szpitala Generalnego byli kanclerz koronny Jan Małachowski, podkanclerzy koronny Michał Wodzicki, marszałek koronny Franciszek Bieliński oraz biskupi Teodor Czartoryski i Antoni Ostrowski².

Gdy zastanawiamy się nad genezą Szpitala Generalnego, nową ciekawą wskazówkę badawczą znajdziemy w liście kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Stanisława Załuskiego do osiadłego na emigracji w Lotaryngii Franciszka Maksymiliana Ossolińskiego z dn. 3 XII 1741 r.

Kanclerz Załuski dzieli się z Ossolińskim swymi planami fundacyjnymi. Otóż zamierza dopomóc „JM Pani Ordynatowej” (Antoninie Zamoyskiej) w założeniu „Panieńskiej Fundacji” (Zgromadzenia Kanoniczek) przez ułożenie statutu, do czego zbiera materiały z Niemiec i Brabancji, a także zamierza sprzedać Marywil na potrzeby przyszłej placówki, „której prawdziwym jestem promotorem, a moja inwencja i perswazja... jest początkiem tej chwalebnej intencji. Drugi fundusz także pożyteczny jużem przyprowadził do skutku; — pisze dalej Załuski — to jest cuchthaus warszawski pro correctione swywolnej młodzieży. O trzecim żywo myślemy z JM Księdzem Baudouinem, ażeby był szpital generalny w Warszawie, i chorych, ubogich, sierot żeby tamże po gnojach nie widywano. Repektem ochędóstwa po ulicach Warszawy mam także gotowy projekt, który azaż effectuabitur za powrotem dworu do Polski. Ja tak jestem kontent, kiedy publico usui jaką impendo przysługę, jak gdybym sto klasztorów kapucyńskich albo inszych (których u nas nadto) ufundował ex fundamentis. Nieszczęście moje, za promptae navi deesunt remi, bo przy szczuplejszej dużo intracie niżeli płocka, a przy ustawicznych u dworu expensach vix subsistere mogę, ainsi je batis des chateaux en Espagne”³. Cytowany urywek listu sugeruje zatem, że projekt powołania Szpitala Generalnego powstał w wyniku rozmów kanclerza Załuskiego z księdzem Baudouinem. Za taką hipotezą przemawiają też dodatkowe okoliczności. Jak wiadomo, kanclerz był jedną z najsilniejszych indywidualności politycznych osiemnastowiecznej Polski. Miał przemyślaną i dalekosiężną wizję zmian w kraju. Lata jego kanclerstwa (1736-1746) są okresem nasilenia dążeń reformatorskich. Wraz z Familiją z którą współ-

1 Z. Podgórska-Klawe: *Szpitala warszawskie 1388-1945*, Warszawa 1975, s. 75.

2 Tamże, s. 76-77.

3 A. S. Załuski do F. M. Ossolińskiego dn. 3 XII 1741, AGAD, Metryka Koronna, Księga Kanclerska nr 3, s. 310-311.

pracował, walczył Załuski o reformę skarbu, wojska i administracji. Ważne miejsce w jego projektach, które odnosiły się też do spraw nauki i oświaty oraz zagadnień komunalnych, zajmowała Warszawa. Jego staraniom zawdzięczało miasto cuchthauz, czyli Dom Poprawy (1736), kolegia szlacheckie teatynów (1737) i pijarów (1740). Zgromadzenie Panien Kanoniczek (1744), Bibliotekę Załuskich (1747), kursy jazdy konnej w pijarskim Collegium Nobilium (1752), przy czym zamierzenia Załuskiego sięgały dalej i obejmowały m.in. takie niezrealizowane przedsięwzięcia jak Szkoła Rycerska (1737-1741), ogród botaniczny i towarzystwo naukowe (1741)⁴. Przytoczony fragment listu pozwala na przypuszczenie, że kanclerz był również promotorem warszawskiej (trzeciej z kolei) Komisji Brukowej, powołanej w roku 1740. Najczęściej Załuski inicjował, dawał koncepcję i jako kanclerz przeprowadzał ustanowienie cudzych fundacji; i tak cuchthauz powstał jako fundacja biskupa Adama Rostkowskiego, kanoniczki-ordynatowej Antoniny Zamoyskiej, kolegia utworzyli pijarzy i teatyni. Można sądzić, że podobnie miało być także ze Szpitalem Generalnym, instytucją w owych czasach opiekuńczo-represyjną, z pogranicza opieki społecznej i walki z przestępczością. Przekonany o potrzebie zmian, podjął Załuski narady z księdzem Baudouinem, spowiednikiem Sióstr Miłosierdzia; był to zakon, któremu przyszył współfundator Biblioteki powierzył w roku 1735 szpital pułtuski.

Nie wiadomo, czy obaj doszli do porozumienia co do formy fundacji, dlatego sprawa odwlekła się aż o 16 lat i czy Andrzej Stanisław Załuski był współtwórcą ustawy z roku 1758, podobnie jak wcześniej — autorem statutu Panien Kanoniczek. Jest to możliwe, gdyż Załuski zachował wpływy na dworze nawet po rezygnacji z urzędu kanclerskiego w roku 1746, kiedy to objął diecezję krakowską. Uprawdopodobnia tę hipotezę główna intencja przywileju królewskiego, aby Szpital Generalny przybrał kształt niezależnej świeckiej placówki, choć połączonej z Kościołem licznymi więzami. Taki właśnie zamiar ujawnia przywilej Augusta III na rzecz cuchthauzu (z dn. 24 I 1736). Zgodnie z przywilejem, cuchthauz miał zostać poddany świeckiej władzy kanclerza wielkiego koronnego. Testament Andrzeja Stanisława Załuskiego (z dn. 22 II 1758) w kwestiach związanych z Biblioteką Publiczną przewidywał utworzenie odrębnej fundacji, pozostającej pod protekcją aktualnego króla, prymasa oraz bis-

4 E. Brańska: *Przyczynki źródłowe do dziejów Biblioteki Załuskich w Warszawie i jej założycieli*, (w:) „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi”, z. 5, Warszawa 1981 s. 77-81; J. Kozłowski: *Szkice o dziejach Biblioteki Załuskich*, Wrocław 1986 s. 78, 91-92.

kupa krakowskiego i poznańskiego. Warto tu dodać, że wszystkie wymienione tu wyżej zakłady nie utrzymały się w ustanowionej dla nich formie i — po obaleniu obowiązujących ich praw — podpadły pod władzę kościelną: cuchthauz — konfraterni św. Benona, Szpital Generalny — misjonarzy (1761 r.), Biblioteka Załuskich — Societatis Jesu (1761 r.)⁵. Jest możliwe, że śmierć A.S. Załuskiego w grudniu 1758 r. ułatwiła misjonarzom utracenie ustawy z maja t.r., podobnie jak umożliwiła ona jego bratu Józefowi obalenie decyzji z lutego co do losu Książnicy.

Zaangażowanie kanclerza Załuskiego w sprawę Szpitala Generalnego stanie się jeszcze bardziej zrozumiałe na tle jego i jego brata, Józefa Andrzeja, inicjatyw na polu fundacji szpitalnych. Obaj byli fundatorami szpitali w swych diecezjach i parafiach. Jako biskup płocki A.S.Załuski wzniósł w pobliżu kolegiaty pułtuskiej zachowany do dziś dom, który w roku 1735 przeznaczył na szpital. Pieczę nad nim powierzył Siostrzom Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo (szarytkom). Jako biskup chełmiński zamierzał Załuski restytuować w stolicy diecezji lazaret, a po objęciu kanclerstwa koronnego — jak wspomnieliśmy — utworzyć fundusz na założenie Szpitala Generalnego w Warszawie. Będąc biskupem krakowskim zbudował dla oddziału wojska biskupiego „lazaret regimentowy”

5 · A. Wejnert: *Starożytności Warszawy*, ser. 2, t. 55, Warszawa 1857, s. 52, 56-61, 70-73; Z. Podgórska-Klawe, dz. cyt., s. 82—84; B.S. Kupść: *Z dziejów fundacji Biblioteki Załuskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1: 1965 s. 279-292. O zagranicznych źródłach instytucji Szpitala Generalnego i cuchthauzu, zob. M. Foucault; *Historia szaleństwa w dobie klasycyzmu*, Warszawa 1987 s. 56-60, 487-497. Jest możliwe, że w przygotowaniach do założenia Szpitala Generalnego uczestniczyli także dwaj uczeni z kręgu Biblioteki, Antoni Wiśniewski i Wawrzyniec Mitzler de Kolof. Wiśniewski był przypuszczalnie autorem anonimowej broszury *O założeniu Szpitala Generalnego w Warszawie do całego narodu polskiego i W. Księstwa Lit. r. 1758*, Warszawa, drukarnia pijarska, 1758 (w tekście przytacza się przykłady z Turcji i państw protestanckich (s. 20) oraz miast holenderskich i Wiednia (s. 25), a były to miejsca, które pijar Wiśniewski — jeden z czołowych przedstawicieli oświeconego katolicyzmu w Rzeczypospolitej — poznał podczas podróży naukowych i dyplomatycznych. Mitzler — autor projektu założenia Collegium Medicum (1752) powiadał J.A. Załuskiemu w liście z dn. 21 VI 1758: „L’etablissement de l’hôpital general, avance bien, et cety grand cvrage sera peut-etre achevé après St. Michel”. Bibl. Nar. rkps II 3258), a w dziale *Nova litteraria Polonica* pisma „Acta Litteraria” (1756 nr 3, w handlu księgarskim 22 VIII 1759) zamieścił wzmiankę o tak samo zatytułowanej broszurze (z informacją, że jest ona dziełem oficyny jezuickiej, ogłoszonym w roku 1759) z komentarzem: „Consilio optimo non respondit rei successus. Scimus quidem causas, quas vero hic adiacere minime convenit”.

w Kielcach, a w testamencie z roku 1758 zapisał po 1000 zł na utrzymanie szpitali w Radłowie, Szczurowie, Borzęcinie, Kurowie, Iłży i Wawrzeńcyczkach.⁶

Źródłem informacji o zainteresowaniach A.S. Załuskiego stanem krajowej medycyny jest także nie datowany list jego lekarza, Antoniego Formiki, do sekretarza Załuskiego Giambattista d'Aloy. List ten pochodzi z lat 1741-1743, a więc z okresu, gdy Załuski (faktyczny adresat posłania) pełnił urząd kanclerza wielkiego koronnego (Bibl. Nar. rkps II 3273). Pismo zwraca uwagę na następujące kwestie: a) przewagę liczebną lekarzy obcych; b) konflikt między nimi a lekarzami — Polakami; c) brak państwowej kontroli służby medycznej, która weryfikowałaby uprawnienia lekarzy i wydawała zezwolenia na wykonywanie zawodu; d) brak prawnych form obrony przed pseudolekarzami..

Józef Andrzej Załuski będąc proboszczem warszawskim urządził w Tarczynie przytułek dla dziewcząt pozostających w skrajnej nędzy. Jako biskup kijowski ufundował szpital w stolicy diecezji, Żytomierzu, jego kierownictwo oddając w ręce Sióstr Miłosierdzia z Pułtuska. Gdy dobra ziemskie zapisane szpitalowi zostały podczas koliszczyny (1768 r.) spalone, a apteka szpitalna — zniszczona, J.A. Załuski zamierzał w roku 1773, po uwolnieniu z Kaługi, swoją fundację odbudować.⁷

6 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 9, Warszawa 1888 s. 297 ; A.S.Załuski do J.A. Załuskiego dn. 31 VII 1741, Bibl. Nar. rkps II 3241; A.S.Załuski do F.M. Ossolińskiego dn. 3 XII 1741, rkps A.G.A.D., Metryka Koronna, Księga Kanclerska nr 3, s. 310-311; J.Pazdur: *Dzieje Kielc do 1863 r.*, Wrocław 1967 s. 149; testament A.S.Załuskiego z dn. 22 II 1758, Bibl. Nar.rkps akc. 4112 poz. 5.

7 J.D.Janocki (Ch.G.Friese): *J.A. hr na Załuskach Załuski* Warszawa 1928 s. 41; testament J..A. Załuskiego z lat 1769-1177, Bibl. Nar. rkps III 3215, poz. 13; J.A.Załuski; *Przypadki niektóre (...) które mu się w niewoli moskiewskiej półszostletniej trafiły r. 1767-1773*, Warszawa 1773, s. 30..

